

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וישב, תשס"ז
מספר 682

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על בן זקונים ועל כתונת פסים

פרשת וישב חושפת את היחסים המורכבים בתוך משפחתו של יעקב, את הקנאה והשנאה ששררו בין האחים. איבה עמוקה זו כמעט שהובילה לרצח יוסף בידי אחיו, על פי תכניתם הראשונה של האחים: "וְעָתָה לְכוּ וְנַהַרְגֵהוּ וְנִשְׁלַחֵהוּ בְּאֶחָד הַפְּרוֹת" (לז: כ). להלן ננסה להבין כיצד קרה שבכיתו של יעקב אבינו שררו תחושות כה קשות של איבה בין האחים, תחושות שכמעט הובילו לרצח. על ידי עיון בכמה קטעים ממדרש בראשית רבה (מהדורת תאודור-אלבק) ננסה לראות מה היו הסיבות, לדעת חז"ל, לשנאה עמוקה זו ועל מי מוטלת האחריות להתפתחות מערכת היחסים הקלוקלת.

בפרשתנו נאמר (לז: ג-ד): "וַיִּשְׁרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בְּנָיו כִּי בֶן זִקְנִים הוּא לוֹ וַעֲשָׂה לוֹ כְּתוֹנֵת פְּסִים: וַיֵּרְאוּ אָחָיו כִּי אֶתוֹ אֶהָב אֶבְיָהֶם מִכָּל אָחָיו וַיִּשְׁנְאוּ אֹתוֹ וְלֹא יָקְלוּ דְבָרוֹ לְשָׁלֵם". התורה מספרת ללא סייג על אהבתו הגדולה של יעקב ליוסף. כידוע, יוסף הוא בנה הבכור של רחל, אשתו האהובה של יעקב, שמתה עליו בצעירותה. אלא שהמדרש בבראשית רבה (פד, ח עמ' 1010) מוסיף שלהעדפתו של יעקב ליוסף היו עוד מניעים אחרים: 'וישראל אהב את יוסף... ר' יהודה אמר: שהיה זיו איקונין שלו דומה לו. ר' נחמיה אמר: שכל הלכות שמסר שם ועבר ליעקב מסרן לו.

התנאים נחלקים בדבר הביטוי "בן זקנים". ר' יהודה דורש אותו נוטריקון ולומד שיוסף היה דומה ליעקב במראהו החיצוני, ואילו ר' נחמיה דורש את המילה "זקנים" בהוראה של זקן, חכם. יוסף הוא הבן שאליו העביר יעקב את חכמתו ותורתו. ואולם נראה שהמחלוקת בין שני החכמים אינה רק בפרשנות המילולית, אלא אף נובעת מעניין מהותי. ר' יהודה סבור שיעקב חש קרבה מיוחדת ליוסף בשל הדמיון הגדול שהיה ביניהם. הוא ראה ביוסף השתקפות שלו עצמו. העדפתו ליוסף נבעה מתחושה פנימית בלתי רצונית, ואילו ר' נחמיה סבור שהעדפתו של יעקב הייתה עניין רצוני ומושכל. הוא בחר ביוסף במודע להיות ממשיכו הרוחני, והעביר לו את כל תורתו. מכאן אפשר להבין את שנאתם של האחים ליוסף. לשיטת ר' יהודה, הם שנאוהו בשל הקרבה המיוחדת שהייתה בינו ובין אביהם. לשיטת ר' נחמיה, הם שנאוהו כי אביהם ראה בו את יורשו הרוחני.

דברי ריש לקיש המובאים מיד בסופה של מחלוקת זו (שם) מאירים את התנהגותו של יעקב באור ביקורתי: 'ועשה לו כתנת פסים' ריש לקיש בשם ר' אלעזר בן עזריה: צריך אדם שלא לשנות בין בניו, שעל ידי כתנת פסים [שעשה אבינו יעקב ליוסף] 'וישנאו אותו' וגו'.

ריש לקיש מאשים את יעקב. אין הוא מתנגד לקשר המיוחד שהיה בין האב לבנו אלא לתוצאה. לדעת ריש לקיש, היה על יעקב להסתיר את תחושותיו או את תובנותיו משאר האחים. אבל תחת זאת הוא נתן להם ביטוי גלוי ומוחשי באמצעות כתונת הפסים. דבריו של ריש לקיש מנוסחים בלשון כללית, כי הוא סבור שיש במעשה זה לקח חשוב לכל הורה.

בהמשך המדרש מובאת עוד דרשה בעניין זה על המילה "פסים": "פסים" על שם צרות שהגיעוהו: פ' - פוטיפר; ס' - סוחרים; י' - ישמעאלים; מ' - מדיינים. דרשה קצרה וחריפה זו מגוללת את כל סיפור תלאותיו של יוסף באמצעות כתונת הפסים. מטרתה להראות שכתונת הפסים היא הסיבה לכל הצרות שמצאו את יוסף. אילולא עשה לו אביו כתונת פסים, לא היו אחיו שונאים אותו, יוסף לא היה נזרק לבור, הוא לא היה נמכר לעבד ומתגלגל לידיהם של סוחרים שונים ולא היה מגיע לביתו של פוטיפר במצרים.

אם כן, קבוצת מדרשים זו תולה את האחריות לשנאת האחים בהתנהגותו של יעקב. יעקב חשב שהוא מיטיב עם יוסף בכך שהוא מרעיף עליו אהבה ומתנות, אולם העדפתו הגלויה של בן אחד על פני אחיו חרצה את גורלו של יוסף לרעה וכמעט הביאה למותו בידי אחיו. לדעת ריש לקיש, מעשה זה צריך לעמוד לנגד עיניו של כל אדם, ויש ללמוד ממנו פרק חשוב בהורות.

קבוצת מדרשים אחרת מטילה את עיקר האחריות לשנאת האחים על יוסף דווקא. במדרש בראשית רבה (פד, ז עמ' 1008) נאמר:

'יוסף בן שבע עשרה' ... (לז:ב) בן י"ז שנה ואת אמרת והוא נער? ! אלא שהיה עושה מעשה נערות: משמשם בעיניו, מתקן בשערו, מתלה בעקבו.

המדרש פותח בהנגדה בין ראש הפסוק ובין המשכו. על פי הפשט אין כאן כל סתירה, אך הדרשן יוצר את הניגוד על מנת להביע רעיון. מדבריו נשמעת ביקורת על התנהגותו של יוסף, שהקדיש את זמנו להתעסקות במראהו החיצוני. בגילו כבר נחשב יוסף לבוגר, אולם מעשיו תאמו את התנהגותו של נער צעיר. מכאן ברורה גם שנאתם של האחים כלפיו. הם נשאו בעול הפרנסה ובאחריות על המקנה של אביהם, ואילו הוא היה עסוק בטיפוח מראהו ויופיו.

מדרש זה נסמך על עובדות שהתורה תספר בהמשך: "וַיְהִי יוֹסֵף יָפֵה תֹאֵר וַיְפָה מְרֵאָה" (לט:ו). הקדמת התיאור לכאן היא מגמתית, ומטרתה להראות שהתנהגותו של יוסף היא שהביאה עליו את צרת אשת פוטיפר. כבר בילדותו אפשר לראות ניצנים לצרות שיבואו עליו בעתיד; טיפוח יופיו הוא שהביא את אשת פוטיפר לתת את עיניה בו.

מדרש אחר מטיל אף הוא את האחריות על יוסף. התורה מספרת שיוסף ניצל את מעמדו המיוחד אצל אביו כדי להוציא את דיבתם הרעה של האחים (לז:ב). מה הייתה דיבה זו? על כך מפרט המדרש (שם עמ' 1009 - 1010):

'ויבא יוסף את דבתם וגו', ר' מאיר אמר: חשודים בניך על אבר מן החי. ר' יהודה אמר: מזלזלים הם בבני השפחות וקורין אותן עבדים. ר' שמעון אמר: תולים עיניהם בבנות הארץ. ר' יהודה בר' סימון אמר: על תלתייהן פלס ומאזני משפט לה" (מש' טז:יא). אמר לו הקב"ה אתה אמרת חשודים הם על אבר מן החי – חייך אפילו בעת הקלקלה שוחטים הם 'וישחטו שעיר עזים' (לז:לא). אתה אמרת מזלזלים בבני שפחות וקורין אותם עבדים – 'לעבד נמכר יוסף' (תה' קה:יז). אתה אמרת תולים עיניהם בבנות הארץ – אני מגרה בך את הדוב 'ותשא אשת אדוניו וגו' (לט:ז).

שלוש דעות מפרטות את הדיבה שהתורה סתמה. ומניין? החכמים גוזרים את סופו של יוסף מתחילתו. טבילת כתונת הפסים בדם השעיר, מכירתו של יוסף לעבד והתקריט עם אשת פוטיפר הם עונשים על התנהגותו של יוסף בהיותו נער. על כך מביא ר' יהודה בר' סימון את הפסוק ממשלי (טז:יא): "פלס ומאזני משפט לה". הקב"ה גומל לכל אדם כפי מעשיו – מידה כנגד מידה. יוסף מואר במדרש זה באור שלילי כמי שהוציא דיבה רעה על אחיו, וסופו שנענש על כך, ואילו אחי יוסף מוארים כצדיקים המקפידים על קיומן של כל המצוות.

שלא כקבוצת המדרשים הראשונה שתלתה ביעקב את עיקר האחריות לשנאת האחים ולצרות של יוסף, שני המדרשים האחרונים רואים ביוסף אחראי מרכזי לגורלו. יוסף לא נהג בבגרות כמתבקש בגילו ושיקר לאביו כשהציג את אחיו כמי שאינם מקפידים על קיום מצוות.

מטרה אחרת של המדרשים האלה, לבד מהטלת האחריות על יוסף, היא להראות את התהליך החינוכי שעבר יוסף בחייו. כל הקורות אותו הם תוצאה ישירה של מעשיו. מסכת הצרות שיעבור יוסף נועדה ללמד אותו פרק בהתנהגות בין בני אדם. רק לאחר שיעבור תהליך חינוכי זה יוכל יוסף לשוב ולהיפגש עם אָחיו ולהיות שוב חלק ממשפחתו.

נראה שבתיאור דמויותיהם של יעקב ובניו ביקשו בעלי המדרש להפיק חכמה מניסיון העבר ולהאיר את האחריות שיש הן להורים הן לילדיהם ביצירת אווירה חיובית ובריאה בתוך המשפחה.

ד"ר תמר קדרי
המחלקה לתלמוד, בר אילן
ומכון שכטר, ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע